

Correlation between fiduciary ownership and property management institute in Ukraine

Співвідношення довірчої власності й інституту управління майном в Україні

Ganna Buiadzhy

Key words:

property management, fiduciary ownership, trust-like construction, property rights, fiduciary relationships.

Ключові слова:

управління майном, довірча власність, трастоподібні конструкції, речові права, довірчі правовідносини.

Постановка проблеми. На відміну від більшості країн континентального права, у цивільному праві України існують два абсолютно різні механізми управління власністю – інститут управління майном і довірча власність. Перший із них має зобов'язальну правову природу, ґрунтується на договірних засадах та є аналогом відповідних конструкцій, що існують у праві цілої низки пострадянських країн, де він, щоправда, відомий під назвою «довірче управління майном». На відміну від нього, довірча власність є «особливим різновидом права власності», що засвічує виникнення речових прав на майно в управителя. З моменту їх офіційного введення в Цивільний кодекс України¹, у 2004 році, між ученими та практиками не вщухають дискусії щодо їх співвідношення, місця в цивільному праві, а також доцільності їх одночасного існування. Деякі науковці вважають, що для України досить єдиного зобов'язального інституту управління майном, дехто доводить, що довірча власність є більш універсальним інструментом, а дехто припускає одночасне існування у праві України обох інститутів.

Метою статті є розгляд проблемних питань співвідношення інституту управління майном і довірчої власності. Це питання є актуальним з огляду на розширення сфери використання обох інститутів, а також з огляду на їхню специфічну природу, стосовно якої у правовій науці відсутній єдиний загальноприйнятий підхід.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1029 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).

Цивільний кодекс України передбачає, що договір управління майном укладається в письмовій формі, а його істотними умовами є лише перелік майна, що передається в управління та розмір і форма плати за управління майном. Строк управління не є істотною умовою договору та може встановлюватися на розсуд сторін. Хоча якщо сторони не визначили строку договору управління майном, він вважається укладеним на п'ять років. У разі відсутності заяви однієї зі сторін про припинення або зміну договору управління майном після закінчення його строку договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах.

Майно, передане в управління, має бути відокремлене від іншого майна установника управління та від майна управителя, обліковуватися в управителя на окремому балансі, щодо нього має вестися окремий облік, розрахунки, пов'язані з управлінням майном, здійснюються на окремому банківському рахунку. Майно, набуте управителем у результаті управління майном, включається до складу отриманого в управління майна.

Предметом договору управління майном відповідно до ст. 1030 ЦК України може бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно. Як слушно підкреслює Ю.В. Курпас, формулювання «інше майно» «свідчить не про необмеженість їхнього переліку, а

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

про неможливість передбачити в законі їхній вичерпний перелік. Адже предметом управління може бути будь-яке майно, що відповідає вимогам норм про довірче управління майном².

Як вбачається з положень чинних нормативно-правових актів, поняття «інше майно», яке може бути предметом управління, зокрема, містить, окрім цінних паперів, також інші фінансові інструменти; об'єкти інтелектуальної власності, зокрема майнові авторські та суміжні права, а також майнові права на інші об'єкти інтелектуальної власності; корпоративні права; тварин; рухомі речі, що можуть бути відокремлені від майна управителя та інших осіб; сукупність речей і майна; в окремих випадках, прямо передбачених законом, – грошові кошти.

Варто погодитися з думкою А.А. Албу, який виділяє **характерні ознаки майна, що передається в управління**³:

- 1) «Індивідуально визначений характер майна: в ролі такого майна можуть виступати індивідуально визначені та деякі родові речі, причому в тих випадках, коли така річ виділена в межах роду, індивідуалізується та переходить до групи індивідуально-визначених речей.
- 2) Неспоживчий характер майна: майно, надане в управління, не повинно бути придатним до споживання в процесі використання.
- 3) Відокремленість майна: таке майно повинно мати властивість відокремленості, адже має бути відділене від іншого майна установника управління та управителя.

Бути в необмеженому цивільному обороті: повинно бути дозволене законом. Щодо нього не має встановлюватися режим права повного господарського відання, оперативного управління або іншого речового права, крім права власності, а також не бути в заставі без попереднього повідомлення про це установником управління управителя».

Звичайно, управління кожним із зазначених видів майна має свою специфіку. Наприклад, у разі передачі нерухомого майна в управління відповідний договір підлягає нотаріальному посвідченню. Так само свої особливості має управління цінними паперами, грошовими коштами та іншими специфічними видами майна.

Продовжуючи далі характеристику інституту управління майном, варто коротко зупинитися на правовому становищі установника. За загальним правилом установником управління є власник майна. Проте в окремих випадках, зокрема, якщо власником майна є фізична особа, місцеперебування якої невідоме або її визнано безвісно відсутньою, або якщо власником майна є малолітня особа або фізична особа, яка визнана недієздатною, або якщо власником майна є особа, цивільна дієздатність якої обмежена, то управителем може бути опікун чи піклувальник або орган опіки та піклування. Крім того, у 2016 р. Цивільний кодекс було доповнено цікавими положеннями, що у випадках, встановлених законом, установником управління є Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Центральною фігурою у відносинах управління майном є управитель, який зобов'язаний вчиняти фактичні та юридичні дії стосовно переданого майна. Управителем може бути виключно суб'єкт підприємницької діяльності, тобто фізична особа не може виступати управителем. Так само управителем не може бути вигодонабувач, а також орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування, якщо інше не встановлено законом. Крім того, управитель не може співпадати в одній особі із вигодонабувачем за договором управління. На нашу думку, правове становище управителя є досить своєрідним. Він є носієм правового титулу на майно, обтяжене обов'язком діяти на користь бенефіціара, або, як прийнято говорити, «у чужому інтересі». До того ж щодо установника та вигодонабувача його права та обов'язки мають зобов'язальну правову природу, а щодо всіх третіх осіб – речову. Ще однією особливістю його правового становища є те, що відносини між ним та установником управління мають довірчий характер.

Якщо узагальнити думки науковців і положення чинного законодавства України, то можна визначити такі **характерні риси управління майном**:

² Курпас Ю.В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2004. С. 96.

³ Албу А.А. Цивільно-правове регулювання управління майном: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. С. 72.

- 1) У відносинах управління майно передається управителю в управління, тобто *управитель здійснює права на чуже майно*. За таких умов єдиним власником майна залишається установник, хоча останній обмежується в можливостях повноцінної реалізації своїх повноважень власника на час дії договору управління майном. Це є принциповим положенням, яке відрізняє інститут управління майном від відносин довірчої власності, що існує в Україні, та від англо-американського трасту. Вказані висновки знайшли підтвердження в судовій практиці України. Зокрема, в *постанові Вищого господарського суду України від 10 грудня 2012 р. № 5004/391/12⁴* та в *постанові Вищого господарського суду України від 20 березня 2007 р. № 22/356-06-10794, залишеній без змін постановою Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 26 червня 2007 р.⁵*, підкреслено, що «договір управління майном не передбачає виникнення права власності в довірчого управителя, оскільки власник передає не свої правомочності, а можливість їх реалізації».
- 2) Між установником та управителем виникають відносини, які мають *зобов'язальний характер*. Незважаючи на те, що договір управління майном може передбачати передачу управителю максимально великого обсягу прав щодо майна аж до передачі всієї тріади повноважень із володіння, користування та розпорядження майном, це не змінює правову природу таких відносин, як зобов'язальних. Хоча, як уже зазначалося, у відносинах із третіми особами права управителя на майно мають речовий характер.
- 3) Відносини між установником та управителем майна мають *довірчий характер*, тобто в таких відносинах довіра набуває юридичного значення. З нашої точки зору, мірилом фідучіарності є ступінь ризику вступу в певні відносини для учасників, а також ступінь визначеності їхніх прав та обов'язків. У відносинах з управління майном практично неможливо визначити точний перелік повноважень управителя, а відтак останній, як правило, наділяється значною кількістю дискреційних повноважень, які він має реалізовувати на власний розсуд. Це, своєю чергою, може призвести до створення умов для зловживання управителем своїми правами та використання майна на свою користь або на користь третіх осіб, які не є бенефіціарами.
- 4) Інститут управління майном можна назвати *трастоподібною конструкцією* з огляду на цілі передачі майна в управління та функції, які покликаний виконувати цей інститут в Україні, а також довірчий характер відносин, що виникає між суб'єктами таких відносин.
- 5) Зміст договору управління майном складає *обов'язок управителя вчиняти юридичні та фактичні дії* щодо переданого майна *на користь бенефіціара*, яким може виступати або установник, або третя особа.
- 6) *Сторони договору* управління майном є *рівними, майново самостійними та незалежними один від одного* суб'єктами цивільного права. Винятком із цього правила є випадок, коли управителем майна є Національне агентство, про що йдеться в окремому пункті цієї Глави. У відносинах з управління майном треба розрізняти поняття «сторони договору управління майном» (установник та управитель) та «учасники» таких відносин. Останнє поняття є ширшим і містить поряд з установником й управителем також бенефіціара.
- 7) Договір управління майном є *двостороннім*, оскільки передбачає наявність прав та обов'язків як в установника, так і в управителя. В установника існує обов'язок передати майно управителю, сплачувати йому винагороду та відшкодувати його витрати, якому протистоїть право вимагати належного управління. В управителя є обов'язок добросовісно та належним чином управляти переданим майном і право вимагати оплати за свої послуги.
- 8) Договір управління майном, як правило, є *оплатним*. Проте ані Цивільний кодекс, ані інші нормативні акти не забороняють сторонам укласти безоплатний договір управління майном, хоча, на нашу думку, це може призвести до деяких проблем з оподаткуванням.
- 9) Цей договір належить до групи *договорів про надання послуг*. За таких умов найчастіше (хоча не завжди) послуги з управління майном надаються професійними компаніями, які на цьому спеціалізуються. А управління цінними паперами як вид діяльності може здійснюватися виключно торговцями цінними паперами на підставі відповідної ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку.
- 10) Договір управління майном є *реальним*, оскільки його обов'язковою умовою є факт передачі майна від установника до управителя. Це логічно, бо без цього управитель просто не зможе виконувати

⁴ Постанова Вищого господарського суду України від 10 грудня 2012 р. № 5004/391/12. Платформа LIGA:ZAKON. URL: <https://platforma.ligazakon.net>.

⁵ Постанова Вищого Господарського суду України від 2 березня 2007 р. № 22/356-06-10794. Платформа LIGA:ZAKON. URL: <https://platforma.ligazakon.net>.

свої обов'язки. Хоча іноді в літературі зустрічаються думки, що цей договір можна віднести до «диспозитивно консенсуальних» або консенсуальних, оскільки «об'єктом договору довірчого управління можуть бути не тільки реально існуючі індивідуально визначені речі, а й ті, які будуть створені або набуті в майбутньому, після укладення договору в процесі довірчого управління»⁶. На нашу думку, такі твердження безпідставні, зважаючи на те, що ч. 1 ст. 1029 Цивільного кодексу прямо передбачає, що за договором управління майном одна сторона (установник управління) *передає*, а не зобов'язується, другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління.

- 11) Коли управління майном здійснюється на користь бенефіціара, який не є установником, договір управління майном можна віднести до *договорів на користь третьої особи*. За таких обставин вигодонабувач поряд з установником наділений правом вимоги до управителя. Обсяг прав установника та вигодонабувача визначається в кожному конкретному випадку в умовах договору управління майном. У тому ж випадку, коли управління відбувається виключно на користь установника, говорити, що такий договір є договором на користь третьої особи, немає підстав.

Отже договір управління майном в Україні є двостороннім, оплатним, реальним договором, який належить до групи договорів про надання послуг і договорів на користь третьої особи (у тому випадку, коли бенефіціар управління не є установником).

Переходячи до аналізу **довірчої власності**, треба зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 216 Цивільного кодексу України особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном. Згідно з ч. 2 ст. 1029 та ч. 5 ст. 1033 Цивільного кодексу України договір управління майном *може засвідчувати виникнення* в управителя **права довірчої власності** на отримане в управління майно. Управитель, якщо це визначено договором про управління майном, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується та розпоряджається відповідно до закону й договору управління майном.

Пропонуємо проаналізувати **правову природу довірчої власності в Україні** та виявити спільні й відмінні риси, які відрізняють її від інституту управління майном.

- 1) У відносинах довірчої власності майно переходить від установника до довірчого власника *в довірчу власність*. В останнього виникають *речові права на майно*, що прямо передбачено у п. 2. ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»⁷. Цим відносини довірчої власності відрізняються від відносин управління майном.
- 2) Довірчий власник є *єдиним носієм речового права* на передане майно, тобто в момент передачі майна за договором управління установник втрачає своє право власності на майно. Це важливе застереження, яке свідчить про існування у відносинах довірчої власності єдиного квазівласника, який має обмежені права на передане майно. Протягом часу існування таких відносин бенефіціар та установник мають виключно зобов'язальні права щодо управителя.
- 3) Довірча власність відповідно до ч. 2 ст. 316 Цивільного кодексу України є *особливим видом права власності*. На жаль, законодавець так і не пояснив, що він мав на увазі, що дало щедрий ґрунт для наукових дискусій. Щоб не вдаватися в деталі цієї дискусії, зазначимо, що ми підтримуємо позицію Р.А. Майданика, який характеризує довірчу власність як *«цільове» право власності*, юридична природа якого «полягає в самообмеженні абсолютного права власності на певний час із можливістю відновлення в повному обсязі після досягнення мети або з інших підстав, визначених законом або правочином»⁸.
- 4) Довірча власність, як і управління майном, передбачає дію *в чужому інтересі*, тобто на користь бенефіціара.
- 5) Відносини довірчої власності мають *фідучіарний характер* і передбачають наявність особливої довіри між сторонами договору управління майном. Ба більше, порівнюючи інститут управління майном і довірчу власність, можемо констатувати, що ступінь довірливості у відносинах довірчої власності є вищим, оскільки довірчий власник є єдиним носієм речових прав на майно, а відтак обсяг його повноважень, на нашу думку, є значно більшим.
- 6) Довірча власність є особливою *трастоподібною конструкцією* у праві України, яка дає можливість здійснювати управління майном на засадах особливої довіри.

⁶ Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні. Харків: Консум, 2004. С. 67.

⁷ Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1952-IV>.

⁸ Майданик Р.А. Розвиток приватного права України. Київ: Алерта, 2016. С. 157–158.

7) Підставою виникнення права довірчої власності є закон або договір управління майном (ч. 2 ст. 316 Цивільного кодексу України). З наведеного можна зробити висновок, що один правочин може бути підставою для виникнення двох різних за своєю правовою природою видів відносин – відносин з управління майном і відносин довірчої власності. На нашу думку, це є абсолютно неприйнятною ситуацією. Проте, незважаючи на слушну критику дослідників, які послідовно звертають на це увагу, законодавець за останні 15 років так і не зміг відкорегувати положення чинного законодавства в цій частині.

Отже, **довірча власність в Україні** – це *трастоподібна конструкція, яка передбачає виникнення речових прав на майно в довірчого власника внаслідок передачі йому майна з певною метою, зокрема для управління ним в інтересах наперед визначених осіб (самого установника або вигодонабувачів).*

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких **висновків**:

1. У праві України існують дві трастоподібні конструкції, які не лише не виключають одна одну, а, навпаки, створюють умови для більш ефективного та різнопланового управління власністю.
2. Відносини управління майном і довірча власність виникають з єдиної підстави – договору управління майном (що неодноразово критикувалося в літературі) – і передбачають вчинення юридичних і фактичних дій щодо переданого майна на користь бенефіціара. Обидва зазначені інститути є дією в чужому інтересі.
3. Основна відмінність між інститутом управління майном і довірчою власністю полягає у правовій природі прав управителя (довірчого власника) на передане майно. У відносинах управління майном управитель щодо установника та вигодонабувача має права та обов'язки зобов'язального характеру, а щодо всіх третіх осіб – речового характеру. Довірчий власник є єдиним носієм речових прав на передане майно.

Анотація

У статті розглядається поняття та особливості довірчої власності й інституту управління майном – двох трастоподібних конструкцій, які паралельно співіснують у праві України. Особлива увага приділяється співвідношенню цих інститутів управління власністю, виявленню спільних і відмінних рис між ними. Автор також аналізує особливості майна, яке може передаватися в управління. Теоретичні висновки автора підкріплені прикладами із судової практики судів вищих інстанцій України.

Summary

The article deals with the concept and features of the fiduciary ownership and property management institute – two different trust-like constructions that co-exist in Ukraine law. Particular attention is also paid to the correlation of the legal nature of these legal institutes, their common and distinctive features. The features of the property that can be transferred are also analyzed. The author's theoretical conclusions are supported by Ukrainian court decisions.

Використана література:

1. Албу А.А. Цивільно-правове регулювання управління майном: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 201 с.
2. Венедіктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні. Харків: Консум, 2004. 216 с.
3. Курпас Ю.В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2004. 198 с.
4. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України. Київ: Алерта, 2016. 226 с.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

7. Постанова Вищого господарського суду України від 10 грудня 2012 р. № 5004/391/12. Платформа LIGA:ZAKON. URL: <https://platforma.ligazakon.net>.
8. Постанова Вищого Господарського суду України від 20 березня 2007 р. № 22/356-06-10794. Платформа LIGA:ZAKON. URL: <https://platforma.ligazakon.net>.

Ganna Buiadzhy,

*The Honored Lawyer of Ukraine, PhD in Law Sciences,
The State Secretary of Ministry of Justice of Ukraine*